

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕГОЦЕНТРИЗМУ І СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ

Чекстере Оксана Юріївна

кандидат психологічних наук,

провідний науковий співробітник

Інститут психології

імені Г.С. Костюка НАПН України

м.Київ

achextere@ukr.net

У статті розглядаються проблеми адаптації першокласників до навчання в школі. Особлива увага звертається на соціально-психологічні проблеми адаптації. Доводиться, що складність періоду адаптації веде до посилення егоцентризму, який визначають як нездатність особистості, зосередженої на собі, взяти до уваги думки, наміри, плани інших людей і скоординувати їх зі своїми власними. Егоцентризм проявляється в сфокусованості особистості на собі, в еготизмі як формі мовного прояву егоцентризму, в ретрофлексії та інших феноменах, ускладнює формування міжособистісних стосунків між дітьми і несприятливо позначається на процесах групової динаміки. Показано, що егоцентричні стани і властивості можуть бути результатом дії механізмів психологічного захисту. Сприяючи стабілізації его-стану, егоцентризм веде, з одного боку, до проблем спілкування та встановлення відносин з людьми, з іншого - сам може бути викликаний цими процесами.

Ключові слова: адаптація, соціально-психологічна адаптація, егоцентризм, децентрація, першокласники.

Безпрецедентний характер пандемії коронавірусної інфекції істотно вплинув на процес адаптації старших дошкільників до навчання в школі. Перед вступом до школи, діти опинилися вдома, позбавлені всіх контактів (за винятком батьків і власних братів і сестер, звісно, у кого вони є).

Закриття дитячих освітніх установ відразу і заборона на контакти з друзями, вихователями, вчителями, який розтягнувся на кілька тижнів, означає втрату зв'язку з важливими в житті дитини людьми, породжує тривогу, підриває довіру до світу. І на цьому фоні дитині належить при вступі до школи включитися в новий для неї соціально бажаний вид діяльності.

Початок навчання в школі нерозривно пов'язаний не тільки з приємними і хвилюючими моментами підготовки до шкільного життя, але і з непростим переходом дитини від статусу дошкільника до статусу школяра. Адаптація дітей до школи - складний і багатогранний процес, завдяки якому вони пристосовуються до нових умов, нових вимог вчителів і батьків, освоюють норми і правила взаємодії з незнайомими раніше людьми. формують міжособистісні стосунки з однокласниками.

Складність адаптації залежить від особливостей і властивостей характеру особистості, соціально-психологічної компетентності, комунікативних здібностей. При цьому кожен з першокласників в тій чи іншій мірі переживає стан, так званого адаптаційного синдрому. Адаптаційний синдром проявляється в стомлюваності, фрустрації або підвищеної тривожності дитини.

Процес адаптації у першокласників складається з адаптації фізіологічної, сенсорної, психологічної, соціально-психологічної і соціальної і позначається на загальному стані особистості, на характері спілкування і ставлення до себе та інших.

Особливу увагу слід звернути на соціально-психологічні проблеми адаптації. Доведено, що складність періоду адаптації веде до посилення егоцентризму, який визначають як нездатність особистості, зосередженої на собі, взяти до уваги думки, наміри, плани інших людей і скоординувати їх зі своїми власними. Він проявляється в зосередженості особистості на собі, в еготизмі як формі мовного прояву егоцентризму, в ретрофлексії та інших феноменах. Егоцентричні стани і властивості можуть бути результатом дії механізмів психологічного захисту. Сприяючи стабілізації его-стану, егоцентризм веде, з одного боку, до проблем спілкування та встановлення

відносин з ровесниками, а з іншого - сам може бути викликаний цими процесами.

У період адаптації до навчання в школі у першокласників посилюється потреба в самоствердженні та самозбереженні особистості, в інтеграції в класі, в освоєнні статусу школяра. Наші дослідження показали, що у першокласників, в порівнянні з учнями других і третіх класів, показники егоцентризму як властивості і стану особистості вище [1].

Фізіологічна адаптація у дітей пов'язана з необхідністю звикання до нового розпорядку дня, до напруженого навчального процесу, до більшої тривалості уроків у порівнянні із заняттями в дитячому садку. Діти перебувають в статичній позі по 4-5 навчальних годин у класі і до них додається час підготовки домашніх завдань вдома. Це визначає велике навантаження на сенсорні системи, особливо - на органи зору. Труднощі сенсорної адаптації, пов'язаної з підготовкою домашніх завдань і читанням навчальної літератури, сприяють стомленню, зниженню уважності, відволіканню, ознаками чого може бути переключення уваги на розмови з домашніми, маніпуляції з іграшками та іншими предметами, мобільними пристроями та ін.

Складність матеріалу, який дається в школі, може перевищувати рівень найближчого розвитку певної частини учнів.

Найбільш складною для першокласників виявляється соціально-психологічна адаптація, яка пов'язана з формуванням спілкування, звернення і міжособистісних, рольових відносин в школі. У дітей підвищується ризик виникнення тривожності або, навпаки, стану зниженою нервової і психічної активності [2].

Соціально-психологічна і соціальна адаптація - це постійні процеси активного пристосування особистості до умов соціального середовища, а також і результат цього пристосування. І. А. Мілославова визначає соціальну адаптацію, розуміючи її як один з механізмів соціалізації, що дозволяє особистості або групі включатися в різні соціальні структурні елементи

середовища завдяки стандартизації повторюваних ситуацій. В ході соціально-психологічної адаптації суб'єкт засвоює цінності, норми, установки групи, до якої він адаптується [3].

В теоріях гуманістичної психології успішна адаптація людини розглядається зазвичай як результат взаємодії особистості і суспільства. Вона пов'язується зі здатністю особистості до взаємодії з іншими людьми і групами. К. Роджерс переконливо довів, що існування в суспільстві і хороша «психічна регуляція» особистості мають місце тоді, коли концепція її самості може асимілювати весь сенсорний досвід і внутрішні відчуття організму [4].

А. А. Налчаджян відзначав, що в ході соціально-психологічної адаптації відбувається активація ряду адаптивних механізмів. Багаторазове їх використання в подібних соціальних ситуаціях призводить до їх закріплення в структурі особистості і включається в підструктури характеру [5].

Зовнішнім критерієм адаптації є успішність життєдіяльності в певному середовищі, пристосованість до нього. Згідно з концепцією Ж.Піаже, адаптацію можна розглядати як асиміляцію. Психологічним критерієм адаптації може вважатися ступінь суб'єктивної задоволеності, комфортності людини в новому середовищі [6].

Прояв активної позиції особистості по відношенню до середовища в період соціально-психологічної адаптації вважається показником самовираження і самореалізації особистості. Першокласникам, коли вони звикають до навчання, до нового соціального оточення, до правил і норм колективу, до особливостей тих чи інших відносин, важливо включення в колектив як значущих, прийнятих його членів, що розглядається як інтеграція, особливо важлива в цьому віці.

В ході соціально-психологічної адаптації у особистості включаються різні адаптаційні механізми, спрямовані на активне перетворення ситуації і на зміну поведінки, цінностей, структур диспозиційної регуляції соціальної поведінки. Визнаючи доведеним, що соціально-психологічна адаптація - це процес і результат активного пристосування індивіда до умов соціального середовища,

слід зазначити, що його механізми залишаються ще недостатньо вивченими. Одним з таких механізмів є егоцентризм. Коли адаптаційні процеси викликають напругу всієї его-системи, можливе посилення егоцентризму як властивості і стану особистості. Під егоцентризмом особистості або егоцентричною спрямованістю слід розуміти «зацикленість», або сфокусованість людини на своїх думках, точці зору, стані, в цілому на собі [7].

Егоцентризм особистості пов'язаний з егоцентризмом мислення, при якому надмірна концентрація на собі, заважає сприйманню та розумінню змісту висловлювань співрозмовників. Підвищений егоцентризм веде до помилок розуміння, заважає міжособистісному спілкуванню, в тому числі спілкуванню з друзями і з батьками.

Комунікативний егоцентризм пов'язаний з недостатністю децентрації, яка відноситься до механізмів врахування точок зору і позицій інших людей, та й з недоліком зворотного зв'язку, необхідного для рефлексії. У період соціально-психологічної адаптації цільові функції егоцентризму, вірогідно, спрямовані на збереження его-системи або структури особистості. Посилення егоцентризму у важких життєвих ситуаціях, в умовах підвищеної напруженості, в екстрених і екстремальних умовах відбувається не випадково. Ознаками егоцентризму стають: сфокусованість особистості на собі, яка відображає вектор спрямованості уваги; рефлексія своїх властивостей і вчинків, своєї «Я-концепції», а також ретрофлексія, що виражається в занадто частій аргументації правильності власних думок, вчинків, поведінки та ін.

Показано, що вже в дошкільному віці тенденція егоцентризму успішно долається в умовах спеціально організованого навчання за методом планомірного формування розумових дій і понять. Відзначається, що егоцентризм має розглядатися не як функція віку, а як функція певної організації діяльності дитини (Л.С. Виготський). Егоцентричні рішення можуть спостерігатися у дорослих в ситуаціях труднощів, але при цьому відсутні у дітей, які пройшли адекватне навчання.

Значну роль в адаптації відіграють особливості проведення спільного дозвілля, різні види і форми спільної позашкільної діяльності. У період соціально-психологічної адаптації діти розрізняються за типом їх поведінкової активності. Дівчатка і хлопчики, які характеризуються активним типом соціально-психологічної адаптації, проявляють свої комунікативні та організаторські здібності, пропонують ті чи інші ігри, прагнуть впливати на інших. Діти, які відносяться до пасивного типу, першими активність не виявляють, для них характерно конформне прийняття цілей і цінностей інших дітей або групи в цілому. Тип соціально-психологічної адаптації формується в процесі становлення особистості. Він залежить від потреб, мотивів, соціально-психологічної компетентності, розвитку соціально-психологічних здібностей [8].

Згідно з результатами нашого емпіричного дослідження [1] не тільки складності адаптації сприяють посиленню егоцентризму особистості, але і споконвічний високий рівень егоцентризму дітей негативно відбивається на адаптації. Він ускладнює формування навчальних і міжособистісних відносин і несприятливо позначається на процесах групової динаміки.

Отже, успішна соціально-психологічна адаптація індивіда, як механізм соціалізації перебуває в прямої залежності від децентрації. Формування навичок децентрації лежить в основі здатності суб'єкта до прийняття ролі іншої людини, воно пов'язане з рівнями розвитку когнітивної емпатії, визначає ефективність комунікативної взаємодії. Децентрація виступає інтегративною властивістю, від рівня розвитку якої залежить успішність взаємодії людей в процесі міжособистісного спілкування і сумісної діяльності.

Список літератури

1. Чекстере О.Ю. Психологічні особливості розвитку децентрації в сучасних умовах /Психологічний часопис : збірник наукових праць /за ред. С.Д.Масименка. Вип. 1. Київ : Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2015. С. 102 -108.

2. Гримак Л. П. Общение с собой: Начала психологии активности. М.: Политиздат, 1991. 320 с.
3. Милославова И. А. Адаптация как социально-психологическое явление // Социальная психология и философия. Ленинград, 1973. Вып. 2. С. 111–120.
4. Роджерс К. Клиент-центрированная психотерапия. Теория, современная практика и применение/ М: ЗФТ, 2007. 560 с.
5. Налчаджян А. А. Психологическая адаптация: механизмы и стратегии / М.: Эксмо, 2010. 368 с.
6. Пиаже Ж. Теория, эксперименты, дискуссии. Сборник статей/ М.: Гардарики, 2001. 624 с.
7. Пашукова Т.И. Эгоцентризм у студентов в период социально-психологической адаптации к обучению вузе / Вестник МГЛУ. Образование и педагогические науки. Вып. 1 (830) / 2019. С.223-235.
8. Совладающее поведение: современное состояние и перспективы/ под ред. А. Л. Журавлёва, Т. Л. Крюковой, Е. А. Сергиенко. М. : Институт психологии РАН, 2008. 474 с.